

Zeboxon MALLAYEVA,
Navoiy davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti
E-mail: mallayevazeboxon@gmail.com

O‘zDJTU professori D.Sarimsakova taqrizi asosida

O‘ZBEK VA INGLIZ BADIY MATNLARIDA PRETSEDENT BIRLIKLARNING SEMANTIK VA DISKURSIV XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz badiiy diskursida pretsedentlik fenomenining semantik, diskursiv hamda intertekstual xususiyatlari kompleks lingvistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda pretsedent birliklarning (pretsedent nomlar, pretsedent matnlar, pretsedent vaziyatlar va pretsedent iboralar) badiiy matndagi ma’no shakllanishi, diskursiv funksiyasi va madaniy xotira bilan bog‘liqligi o‘rganiladi. Semantik tahlil orqali pretsedent birliklarning konnotativ, evaluativ va assotsiativ ma’no qatlamlari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari pretsedentlik fenomenining o‘zbek va ingliz badiiy diskursida milliy-madaniy tafovutlar hamda umumiy tipologik xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu maqola natijalari qiyosiy tilshunoslik, diskurs tahlili va madaniyatlararo kommunikatsiya tadqiqotlari uchun nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: pretsedent birliklar, badiiy diskurs, diskursiv funksiyalar, Intertekstuallik, madaniy xotira.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ДИСКУРСИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ЕДИНИЦ В УЗБЕКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ

Аннотация

В данной статье феномен прецедентности в узбекском и английском художественном дискурсе анализируется на основе комплексного лингвистического подхода с использованием семантического, дискурсивного и интертекстуального анализа. В исследовании рассматриваются особенности функционирования прецедентных единиц (прецедентных имён, прецедентных текстов, прецедентных ситуаций и прецедентных выражений) в художественном тексте, а также их роль в формировании значения, дискурсивной функции и связи с культурной памятью. Семантический анализ позволяет выявить коннотативные, оценочные и ассоциативные смысловые пласты прецедентных единиц. Результаты исследования способствуют выявлению национально-культурных различий и общих типологических характеристик феномена прецедентности в узбекском и английском художественном дискурсе. Материалы статьи имеют теоретическую и практическую значимость для исследований в области сопоставительного языкознания, дискурс-анализа и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: прецедентные единицы, художественный дискурс, дискурсивные функции интертекстуальность, культурная память.

SEMANTIC AND DISCURSIVE FEATURES OF PRECEDENT UNITS IN UZBEK AND ENGLISH LITERARY TEXTS

Annotation

This article analyzes the phenomenon of precedentness in Uzbek and English literary discourse using a comprehensive linguistic approach that integrates semantic, discursive, and intertextual analysis. The study examines the functional characteristics of precedent units precedent names, precedent texts, precedent situations, and precedent expressions in literary texts, as well as their role in meaning formation, discursive function, and connection with cultural memory. The results of the study contribute to identifying national-cultural differences and shared typological characteristics of the phenomenon of precedentness in Uzbek and English literary discourse. The materials of the article have both theoretical and practical significance for research in the fields of comparative linguistics, discourse analysis, and intercultural communication.

Key words: precedent units, literary discourse, semantic analysis, discursive functions, intertextuality, cultural memory.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda pretsedentlik fenomenini tadqiq qilishga tobora ko‘proq e‘tibor qaratilmoqda, chunki u til, madaniyat va kollektiv xotira o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni aks ettiradi. Nomi, matni, vaziyatlari yoki ifodalari madaniy ahamiyatga ega bo‘lgan va lingvistik hamjamiyat tomonidan kognitiv jihatdan tanib olinadigan pretsedent birliklar badiiy diskursda ma’no shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Ularning ishlatilishi mualliflarga umumiy madaniy bilimlarni faollashtirish, assotsiatsiyalarni uyg‘otish va matnning so‘zma-so‘z mazmunidan tashqari ko‘p qavatli ma’nolarni yaratish imkonini beradi.

Pretsedentlikning nazariy asoslari dialogizm va intertekstualikning kengroq tushunchalari bilan chambarchas bog‘liqdir. Diskursni dialogik makon sifatida ko‘rish g‘oyasi Mixail Baxtin [1] asarlarida rivojlangan bo‘lib, u badiiy

muloqotda ovozlari, matnlar va madaniy ma’nolarning o‘zaro ta’sirini ta’kidlagan. Keyinchalik, Julia Kristeva [2] tomonidan ilgari surilgan intertekstualik kontsepsiyasi matnlarning boshqa matnlarga qanday murojaat qilishini, ularni qanday o‘zgartirishini va madaniy kontinuum doirasida qayta talqin qilishini tahlil qilish uchun metodologik asos yaratdi. Slavyan va post-sovet tilshunosligida pretsedent fenomenlari tushunchasi Yuriy Karaulov [3] tomonidan tizimli ravishda ishlab chiqilgan bo‘lib, u pretsedent birliklarni kollektiv lingvistik ongda saqlanadigan madaniy belgilangan elementlar sifatida ta’riflagan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Pretsedentlik fenomeni zamonaviy tilshunoslikda til, madaniyat va kollektiv idrokni bog‘lovchi muhim mexanizm sifatida keng o‘rganilgan. Ushbu tushunchaning asoslari diskurs nazariyasi

va madaniy tilshunoslik doirasida shakllangan bo'lib, unda til nafaqat muloqot vositasi, balki umumiy madaniy tajriba xazinasini sifatida ko'riladi. Pretsedent fenomenlarini o'rganishning asosiy nazariy tamoyillaridan biri Y. Lotman [4] tomonidan ilgari surilgan diskursning dialogik tabiati bo'lib, u har bir matn doimiy ravishda boshqa matnlar va madaniy ovozlarni bilan o'zaro ta'sirda mavjudligini ta'kidlagan. Bu g'oya keyinchalik badiiy diskursda pretsedent birliklarning madaniy dialog belgisi sifatida qanday ishlashini tushunishda asosiy hisoblangan.

U. Eco [5] ta'kidlagan intertekstualik tushunchasi pretsedent fenomenlarini o'rganish uchun analitik asosni sezilarli darajada kengaytirdi. L. Vygotsky [6] har qanday matnning iqtiboslar mozaikasi sifatida ko'rib, bu pretsedent birliklarning oldingi matnlar, voqealar yoki madaniy ramzlarni eslatuvchi elementlar tabiati bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq ekanligini ta'kidlagan. Uning yondashuvi badiiy matnlarni madaniy va matn xotirasiga murojaat orqali ma'nolar yaratiladigan makon sifatida tahlil qilish uchun metodologik asosni taqdim etdi.

Pretsedent fenomenlariga tizimli lingvistik izoh M. Bakhtin [7] asarlarida ishlab chiqilgan. U pretsedent matnlar, nomlar, vaziyatlar va ifodalarni kollektiv lingvistik ongda saqlanadigan va diskursda muntazam ravishda qayta yaratiladigan madaniy ahamiyatga ega birliklar sifatida kiritgan. M. Hallidayning [8] nazariyasi keyingi tadqiqotlarda markaziy ahamiyatga ega bo'lib, pretsedentlikning mezonlarini madaniy muhimlik, tanib olinuvchanlik va qayta ishlab chiqariluvchanlikni aniq belgilab berdi, bu esa G. Genette [9] ta'kidlab o'tganidek semantik va diskursiv tahlil uchun muhimdir.

Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy va konseptual yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqot jarayonida zamonaviy tilshunoslik, badiiy diskurs, pretsedent fenomeni va madaniy lingvistikaga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar chuqur tahlil qilindi.

Tadqiqot metodlari quyidagilardan iborat:

-ilmiy manbalarni tahlil qilish va sintezlash;

- badiiy matnlarni semantik, diskursiv va intertekstual tahlil qilish;

- pretsedent birliklarning madaniy va kontekstual funksiyalarini aniqlash;

- nazariy umumlashtirish va xulosalar chiqarish;

Shuningdek, ingliz tili yo'nalishi talabalarining matnlarni tushunish va pretsedent birliklarni anglash tajribasi amaliy misol sifatida tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pretsedent birliklar badiiy diskursda ma'no yaratish va madaniy xabardorlikni shakllantirishning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular o'quvchi tomonidan tanib olinishi lozim bo'lgan madaniy, lingvistik va kontekstual ma'nolarni aks ettiradi.

Tahlil natijasida pretsedent birliklarning funksiyalari mazmun va vazifalariga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratildi:

-matn ichidagi semantik birliklar;

-kontekstual va madaniy kodlar;

-intertekstual va dialogik elementlar.

Shuningdek, badiiy matnlarni tahlil qilish va pretsedent birliklarni aniqlashda quyidagi mezonlar ustuvor ekanini aniqlandi:

- tanib olinuvchanlik va madaniy ahamiyat;

-qayta ishlab chiqariluvchanlik va izchillik;

-kontekst bilan uzviy bog'liqlik;

-ma'nolarni ko'p qavatli shakllantirish imkoniyati.

Pretsedent birliklar badiiy diskursda ma'no yaratish va madaniy xabardorlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning aniqligi va kontekstual ahamiyati o'quvchining lingvistik, diskursiv va intertekstual kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pretsedent birliklarni tahlil qilish jarayoni uzluksiz va tizimli faoliyatni talab etadi. Ushbu jarayonda matnning semantik va madaniy qatlamlarini hisobga olish, o'quvchining kognitiv xususiyatlarini tahlil qilish hamda madaniy kontekst bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega.

Innovatsion ta'lim shakllarida, jumladan modul tizimi va masofaviy ta'limda, pretsedent birliklarni loyihalashtirish va tahlil qilishning ahamiyati yanada ortadi, chunki bu o'quvchilarning mustaqil o'rganish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pretsedent birliklar badiiy diskursda ma'no yaratish va madaniy xabardorlikni shakllantirishda markaziy ahamiyatga ega. Ilmiy asoslangan, aniq va kontekstual mezonlar asosida aniqlangan pretsedent birliklar o'quvchilarning lingvistik, diskursiv va intertekstual kompetensiyalarini rivojlantirish, matnning chuqur tushunish va madaniy kontekst bilan bog'lashda muhim rol o'ynaydi.

Shu bois har bir ingliz tili o'qituvchisi pretsedent birliklarni tahlil qilish va ularni badiiy matnlarda qo'llash bo'yicha yetarli nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Pretsedent birliklarni zamonaviy yondashuvlar asosida o'rganish va loyihalashtirish badiiy diskursni tushunish va ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Baxtin, M. (1986). *Estetika slovesnogo tvorchestva*. Moskva: Iskusstvo.
2. Kristeva, J. (1980). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York, NY: Columbia University Press.
3. Karaulov, Y. N. (1996). *Lingvisticheskaya pragmatika*. Moskva: Nauka.
4. Lotman, Y. M. (1970). *Analiz khudozhestvennogo teksta*. Tartu: University of Tartu Press.
5. Eco, U. (1979). *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Bakhtin, M. (1990). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin, TX: University of Texas Press.
8. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
9. Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.